

ANNA FERMUS-BOBOWIEC
(Lublin)

*Zasada samodzielności i samorządności w działalności
towarzystw kredytowych miejskich w Królestwie Polskim na
przykładzie Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina*

**Das Prinzip der Selbstständigkeit und Selbstverwaltung
in der Tätigkeit der Städtischen Kreditgenossenschaften im
Königreich Polen auf dem Beispiel der Kreditgenossenschaft
der Stadt Lublin**

1. Okoliczności i cel powstania towarzystw kredytowych miejskich. Przejawy zasady samodzielności i samorządności w ich działalności – uwagi ogólne. 2. Zatwierdzanie statutów Towarzystw. 3. Tryb zmiany statutu. Przepisy wewnętrzne. 4. Organizacja władz, ich powołanie i kompetencje. 5. Samofinansowanie własnej działalności. 6. Obowiązki języka polskiego w czynnościach towarzystw. 7. Własna egzekucja. 8. Podsumowanie.

1. Umstände und Ziel der Gründung der Städtischen Kreditgenossenschaften. Umsetzungsformen des Selbstständigkeits- und Selbstverwaltungsprinzips – allgemeine Bemerkungen; 2. Verabschiedung der Genossenschaftsstatuten; 3. Statutänderungsverfahren. Interne Vorschriften; 4. Zusammensetzung der Führungsorgane, deren Berufung und Kompetenzen; 5. Selbstfinanzierung eigener Aktivität; 6. Geltung der polnischen Sprache in der Aktivität der Gesellschaften; 7. Eigenständige Beitreibung; 8. Zusammenfassung.

1

Po upadku powstania styczniowego polityka rosyjska wobec Królestwa Polskiego przyjęła kierunek centralistyczny, dlatego też rozpoczęła się systematyczna likwidacja jego ustrojowych i prawnych odrębności. Taka polityka prowadziła do podporządkowywania kolejnych sfer życia publicznego bezpośrednio władzom centralnym w Petersburgu. Ustrojowo-prawna unifikacja połączona z szeroko zakrojoną akcją rusyfikacyjną, która tępiła wszelkie przejawy polskości, objęła prawodawstwo, administrację, szkolnictwo, ustrój społeczny i gospodarczy oraz sądownictwo¹.

¹ S. Kutrzeba, *Sprawa polska w Królestwie Polskim 1815-1915*, Lwów 1916, s. 58–65. A. A. Kornilow, *Russkaja polityka w Polsce so wremieni rozdielów do naczala XX wieka*, Piotrograd 1915,

Ta polityka władz carskich sprawiła, że społeczeństwo polskie przyjęło postawę zubożenia i niechęci do podejmowania jakichkolwiek akcji narodowowyzwoleńczych, wykazując jednak zainteresowanie tymi inicjatywami, które mogłyby zapewnić mu pomyślny byt materialny. Dla tych form aktywności społecznej zaistniały zresztą sprzyjające warunki wobec ogólnego ożywienia i rozwoju gospodarki Królestwa Polskiego, co było następstwem takich wydarzeń, jak zniesienie w 1850 r. granicy celnej między Cesarstwem a Królestwem, pojawienie się po uwłaszczeniu taniej siły roboczej oraz powstanie linii kolejowej Cesarstwo–Królestwo².

Rozwojowi ekonomicznemu towarzyszył wzrost zapotrzebowań kredytowych, co z kolei prowadziło do społecznego zaangażowania w organizację kredytu.

Po powstaniu styczniowym instytucjonalny wymiar zaczęła przybierać m. in. idea – dotąd zaniedbywana – organizacji długoterminowego kredytu hipotecznego dla właścicieli nieruchomości miejskich³. Rolniczy charakter ziem polskich sprawiał bowiem, iż dotąd nacisk kładziony był przede wszystkim na rozwój kredytu hipotecznego ziemskiego, a nieruchomość miejska była traktowana jako mniej pewne zabezpieczenie udzielonego kredytu niż ziemia⁴.

Momentem przełomowym było tu zatwierdzenie przez cesarza w dniu 31 grudnia 1869 r./12 stycznia 1870 r. statutu Towarzystwa Kredytowego Miasta Warszawy, który stał się, rozwiązaniem modelowym⁵. Posłużył on następnie za wzór

s. 82–86. Sądownictwo było dziedziną, która najdłużej, bo do 1876 r., zachowała swój odrębny status, choć prace przygotowawczo-legislacyjne nad reformą sądownictwa w Królestwie Polskim zostały podjęte już w 1864 r. Przebieg tych prac został szczegółowo przedstawiony przez A. Korobowicza, *Sądownictwo Królestwa Polskiego 1876–1915*, Lublin 1995, s. 15–79; idem, *Reforma ustroju sądownictwa w Królestwie Polskim po 1863 r., Przygotowanie i treść*, Lublin, 1976; idem, *Przebieg prac legislacyjnych nad projektami reformy sądownictwa w Królestwie Polskim po 1863 r.*, „Czas. Prawn.-Hist.,” t. XXIX, z. 2, 1977, s. 165–187.

² A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa polskiego (1772–1918)*, Kraków 2002, s. 105–106.

³ Zły stan nieruchomości miejskich po wojnach napoleońskich sprawił wprawdzie, że w Królestwie Polskim, począwszy od lat czterdziestych XIX w., za aprobatą władzy carskiej podejmowane były, ale bez większych sukcesów, próby utworzenia instytucji długoterminowego kredytu miejskiego – zob. J. Rutkowski, *Historia gospodarcza Polski*, t. II: *Czasy porozbiorowe do 1918 roku*, Poznań 1950, s. 181; *Dzieje Gospodarcze Polski Porozbiorowej w zarysie*, red. St. A. Kempner, t. I, Warszawa 1920, s. 91–93.

⁴ W Królestwie Polskim, począwszy od 1825 r., działało z powodzeniem Towarzystwo Kredytowe Ziemskie – początkowo jako instytucja o charakterze okresowym, a od 1869 r. jako instytucja stała. Powstanie i działalność TKZ, a także jego znaczenie dla rolnictwa, omawiają: S. Zalewski, *Ewolucja kredytu długoterminowego ziemskiego w Polsce*, Warszawa 1938, s. 35–53; K. Kanigowski, *Bank hipoteczny a rynek nieruchomości*, Warszawa 2001, s. 21–28; L. Gajewicz, *Towarzystwo Kredytowe miasta Łodzi. Sześćdziesiąt lat na posterunku pracy obywatelskiej i pomocy dla własności nieruchomości miejskiej. 1872–LX–1932*, Łódź 1932, s. 8–9.

⁵ „Dziennik Praw”, t. LXX, s. 5–61.

w przygotowaniu projektu statutu Towarzystwa Kredytowego Miasta Łodzi, który w rzeczywistości był niemal dosłownym przepisaniem statutu warszawskiego. Wprowadzone zmiany miały charakter drugorzędny i wynikały z różnicy w wielkości obu miast. Statut Towarzystwa Łódzkiego został zatwierdzony przez cesarza w dniu 5/17 kwietnia 1872 r.⁶

Przykład tych dwóch miast zainicjował powstawanie kolejnych towarzystw kredytowych miejskich w Królestwie Polskim, w którym funkcjonowało ich ostatecznie dwanaście. Obok wspomnianych już w Warszawie i Łodzi znajdowały się one również w Lublinie (1885), Kaliszu (1885), Płocku (1886), Piotrkowie (1895), Radomiu (1898), Łomży (1898), Kielcach (1898), Częstochowie (1898), Siedlcach (1898), Suwałkach (1899)⁷. Statuty tych towarzystw miały treść niemalże identyczną ze statutem warszawskim, różniły się one jedynie w zakresie rozwiązań szczegółowych, co zresztą nie było istotne z punktu widzenia prawnego-organizacyjnego mechanizmu działania, ponieważ te różnice wynikały z odmiennych warunków urbanizacyjnych i gospodarczych, w których poszczególne towarzystwa działały. Ostatecznie nie doszło w Królestwie Polskim do powstania instytucji kredytu miejskiego o zasięgu ogólnokrajowym, jak to miało miejsce w wypadku kredytu ziemskiego obsługiwanego przez Towarzystwo Kredytowe Ziemskie. Przyjęta została rozproszona forma organizacyjna charakteryzująca się powstawaniem odrębnych towarzystw kredytowych miejskich dla poszczególnych miast Królestwa Polskiego o statutach wzorujących się na sobie, co zostało usankcjonowane § 41 ustawy kredytowej obowiązującej dla całego Cesarstwa Rosyjskiego w wydaniu z 1887 r.⁸

Z takiego stanu rzeczy wynika fakt, iż ustalenia poczynione w ramach badań nad Towarzystwem Kredytowym Miasta Lublina i jego działalnością w Królestwie Polskim mają z zasady ponadlokalny charakter, zawierają, bowiem wyniki reprezentatywne dla towarzystw miejskich w Królestwie.

Zadaniem towarzystw kredytowych miejskich, które zostały założone przez właścicieli nieruchomości miejskich o urzędzonych księgach hipotecznych, było

⁶ „Zbiór Praw. Postanowienia i rozporządzenia rządu w guberniach Królestwa Polskiego obowiązujące, wydane po zniesieniu w 1871 r. urzędowego wydania Dziennika Praw Królestwa Polskiego” (dalej: „Zbiór Praw”), t. II, s. 83–145.

⁷ Wskazane daty powstania Towarzystw Kredytowych Miejskich są datami zatwierdzenia ich statutów – A. Bardzki, *Towarzystwa Kredytowe Miejskie, cz. I: Powstanie i rozwój*, Warszawa 1912, s. 14, 422, 472, 517, 544, 584, 603, 613, 631, 643, 663.

⁸ A. Bardzki, *Towarzystwa Kredytowe Miejskie, cz. II: Ustawa*, Warszawa 1911, s. 2. Paragraf 41 rozdziału dziesiątego ustawy kredytowej stanowił: *Ustawy Towarzystw Kredytowych Miejskich, powstających w celu wydawania pożyczek pod zastaw miejskich nieruchomości, będą zatwierdzane przez Ministra Finansów, wedle wzoru Najwyżej zatwierdzonych ustaw Towarzystw Kredytowych Miejskich: S. Petersburskiego, Moskiewskiego, Warszawskiego i Odeskiego – Swod Zakonow Rosyjskiej Impierii*, t. XI, cz. II, s. 164.

wydawanie pożyczek na te nieruchomości w listach zastawnych⁹. Mieliśmy zatem do czynienia z instytucjami kredytu długoterminowego, którego udzielano właścicielom nieruchomości miejskich pod zabezpieczenie hipoteczne na tych nieruchomościach, przy czym oferowane przez nie pożyczki nie miały formy gotówkowej, lecz udzielane były w listach zastawnych – papierach wartościowych emitowanych przez towarzystwa.

Podstawową przyczyną, dzięki której powstawały miejskie towarzystwa kredytowe, było zatem dostarczenie właścicielom nieruchomości długoterminowego, nisko oprocentowanego kredytu i uwolnienie ich zarazem od krótkoterminowych, wysoko oprocentowanych długów, gdyż pożyczką udzieloną przez towarzystwo musieli oni spłacić dotychczasowych wierzycieli, by wiarygodność towarzystwa z tytułu udzielonej pożyczki mogła zająć pierwsze miejsce hipoteczne, jako bezwzględnie dla niej wymagane przez statut¹⁰.

Podkreślenia wymaga przy tym fakt, iż oferta pożyczkowa towarzystw kredytowych miejskich była w Królestwie bardzo atrakcyjna.

Towarzystwo Kredytowe Miasta Lublina udzielało pożyczek na 35 lat¹¹, były one oprocentowane w skali roku na 6%, a od 1893 r. na 5%¹². W Warszawie i w Łodzi od początku powstania tych towarzystw oprocentowanie pożyczek wynosiło 5%, co spowodowało, że działania w kierunku obniżenia oprocentowania podjęły te towarzystwa, których pożyczki oprocentowane były na poziomie 6%. Dotyczyło to Lublina, Kalisza i Płocka. Dalsze obniżki do poziomu 4,5% nastąpiły po 1896 r. i były zapoczątkowane przez Warszawę i Łódź, co sprawiło, że ostatecznie w Królestwie Polskim nie było miejskich listów zastawnych z oprocentowaniem wyższym niż 5% i 4,5%¹³.

O bezkonkurencyjności pożyczek towarzystw świadczą chociażby dane pochodzące z lubelskiego rynku kredytowego, gdzie do czasu utworzenia towarzystwa stopa procentowa kredytu hipotecznego osiągała 10%, zaś pożyczki 9% można było uzyskać na nieruchomości o najlepszej lokalizacji. Dla takich nieruchomości wynegocjowanie kredytu 8% należało do rzadkości i dotyczyło pożyczek zabezpieczonych na pierwszym miejscu hipotecznym¹⁴.

⁹ § 1 statutu Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina – „Zbiór Praw”, t. XXIX, cz. III (dalej: statut TKL), s. 229.

¹⁰ § 9, § 28 statutu TKL, s. 233, 235, 243.

¹¹ § 13 statutu TKL, s. 235.

¹² § 11 statutu TKL, s. 235; § 11 statutu TKL po zmianie – „Sobranije Uzakonienij i Rasporiazenij Prawitelstwa Izdawajemoje pri Prawitelstwujuszczem Senatje” (dalej: „SUiRP”) z 1893 r., nr 60, cz. 1, s. 525.

¹³ A. Bardzki, *Towarzystwa ...*, cz. II, s. 48.

¹⁴ W. Karwowski, *Towarzystwo Kredytowe miasta Lublina* [w:] *Dla sierot. Książka zbiorowa wydana staraniem Lubelskiego Towarzystwa Dobroczynności*, Warszawa 1897, s. 80–81.

Działalność pożyczkowa towarzystw kredytowych miejskich i sprzężona z nią działalność emisyjna (towarzystwa emitowały listy zastawne na potrzeby udzielanych pożyczek) mają znaczenie zasadnicze z punktu widzenia celów, dla których towarzystwa te były tworzone. Zajmując się problematyką towarzystw, warto również poruszyć temat zarządu towarzystwami, ich organizacji wewnętrznej i relacji z ośrodkiem władzy. Dokonanie wielopłaszczyznowej analizy działalności towarzystw pozwala na sformułowanie tezy, iż oparta ona była na zasadach samodzielności i samorządności rozumianych w ten sposób, iż towarzystwa rządziły się same i same dawały sobie radę, praktycznie będąc niezależne od władzy centralnej. Zasady te znajdują odzwierciedlenie w faktach związanych z powstawaniem i działalnością towarzystw kredytowych miejskich – w szczególności Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina – a mianowicie w:

- zatwierdzaniu statutów towarzystw;
- zmianach statutu i tworzeniu przepisów wewnętrznych;
- organizacji władz towarzystw, sposobie ich kreowania i kompetencjach;
- samofinansowaniu własnej działalności;
- języku urzędowym czynności organów towarzystw i przywileju własnej egzekucji.

2

Projekty statutów towarzystw – prawnych podstaw ich działalności – powstawały w gronie założycieli, wymienianych zawsze w § 1 statutów¹⁵, rekrutujących się przede wszystkim z przedstawicieli burżuazji i inteligencji¹⁶. Warunkiem ich

¹⁵ Por. § 1 statutu TKL, s. 229.

¹⁶ W gronie założycieli Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina znaleźli się m. in. lubelscy przemysłowcy: Adolf Frick – współwłaściciel browaru, Mieczysław Wolski – założyciel fabryki maszyn rolniczych; kupcy: Roman Błaszczkiewicz, Bernard Meyerson; lekarze: Feliks Dutkiewicz, Juliusz Kwaśniewski, Felician Aleksander Janiszewski; prawnicy: Władysław Michelis – wieloletni sędzia, a następnie notariusz, Henryk Wołowski – ówczesny prezydent miasta, Józef Wołowski i Emilian Bóbr – adwokaci przysięgli. A. Kierek, *Rozwój przestrzenny i stan urządzeń komunalnych m. Lublina w latach 1870–1915*, „Rocznik Lubelski”, t. IV, 1961, s. 202, 212; *Słownik Biograficzny miasta Lublina*, red. T. Radzik, J. Skarbek, A. A. Witusik, t. I, Lublin 1993, s. 117–118, 298–299; B. Mikulec, *Z dziejów kształtowania się burżuazji lubelskiej*, „Annales UMCS”, sectio F, vol. XLI/XLII, 1986/1987, s. 134, 148; *Kalendarz Lubelski 1887*, s. 77, 80; S. Kowalczyk, *Lubelskie Towarzystwo Lekarskie 1874–1944. Organizacja i struktura*, „Annales UMCS”, sectio D, vol. XV, 1960, s. 1; *Archiwum Państwowe w Lublinie i jego oddziały w Chełmie, Kraśniku i Radzynie Podlaskim. Przewodnik po zasobie archiwalnym*, t. I, red. F. Cieślak, M. Trojanowska, Lublin 1997, s. 400; A. Korobowicz, *Sądownictwo...*, s. 94; *Słownik Biograficzny miasta Lublina*, red. T. Radzik, A.A. Witusik, J. Ziółek, t. II, Lublin 1996, s. 305–306.

wejścia w życie, równoznacznym ze zgodą na założenie towarzystwa, było zatwierdzenie przez cesarza albo przez ministra finansów.

Najwyższe cesarskie zatwierdzenie otrzymały jednak tylko statuty towarzystwa warszawskiego (31 grudnia 1869 r./12 stycznia 1870 r.) i łódzkiego (5/17 kwietnia 1872 r.). Statuty kolejno powstałych towarzystw były zatwierdzane przez ministra finansów. Praktykę tę zapoczątkował statut Lubelskiego Towarzystwa Kredytowego Miejskiego – pierwszy, który otrzymał zatwierdzenie Ministra Finansów 25 czerwca/7 lipca 1885 r.¹⁷

Zatwierdzenie ministra finansów okazało się wtedy wystarczające zapewne ze względu na to, że statuty dwóch pierwszych towarzystw – warszawskiego i łódzkiego – stały się wzorem, a sankcja cesarska sprawiła, że były wytyczną dla wyboru formy organizacyjnej miejskiego kredytu długoterminowego, która była zresztą wzorowana na statucie Towarzystwa Kredytowego Miasta Sankt Petersburga z 1861 r.¹⁸ Z jednej strony dla założycieli nowo powstających towarzystw kredytowych miejskich oczywistym było, na które prawne rozwiązania wyrażą zgodę władze rosyjskie, z drugiej natomiast strony, przy pomnażaniu tego samego modelu organizacyjnego w kolejnych miastach, sankcja cesarza nie była potrzebna, bo działano cały czas w tych samych ramach prawnych, na które cesarz wyraził już zgodę¹⁹.

Z tych przyczyn, jak przypuszczać należy, najpierw pojawiła się praktyka zatwierdzania statutów przez ministra finansów, a potem – na podstawie § 41 ustawy

¹⁷ A. Pietrasik, współp. A. Laskowski, *Historia i współczesność długoterminowego kredytu hipotecznego w Polsce*, Warszawa 2001, s. 75.

¹⁸ Statut Towarzystwa Kredytowego miasta Warszawy, jako pierwszego z towarzystw kredytowych miejskich powstałych w Królestwie Polskim, pozostawał pod silnym wpływem statutu Towarzystwa Kredytowego Miasta Sankt Petersburga, co podyktowane było zarówno względami politycznymi (model instytucji kredytowej niewzorowany na rozwiązaniach rosyjskich zapewne nie otrzymałby sankcji cesarskiej), jak i atrakcyjnością rozwiązań organizacyjno-prawnych, które sprawdziły się w Cesarstwie. Nie jest to jednak jedynie bierne naśladownictwo niedostosowane do realiów Królestwa Polskiego – zob. A. Bardzki, *Towarzystwa...*, cz. I, s. 14–17, cz. II, s. 1.

¹⁹ Pogląd, że statuty towarzystw warszawskiego i łódzkiego zostały zatwierdzone przez cesarza, gdyż miały stanowić wzór na przyszłość, odrzuca E. Turska-Woźniak, jak się wydaje nazbyt pochopnie. Na tę kwestię należałoby spojrzeć raczej w ten sposób: statuty te stały się wzorcowymi dlatego, że uzyskały sankcję cesarza. Statuty kolejnych towarzystw miejskich w Królestwie Polskim, pozostające kopią dwóch pierwszych, sankcji cesarskiej nie potrzebowały, bo były powieleniem prawnym tego, co cesarz aprobował. Nie można zgodzić się z E. Turską-Woźniak, która usiłuje wyjaśnić przyczyny sankcji cesarskiej potrzebą udzielenia swoistych gwarancji rządowych, także finansowych, dla towarzystw kredytowych. Brak bowiem podstaw prawnych dla istnienia jakiegokolwiek zobowiązania państwa rosyjskiego w stosunku do członków towarzystwa. Przy przyjęciu proponowanej tezy niejasne byłoby także, dlaczego dwa pierwsze towarzystwa miałyby uzyskać taką gwarancję, a kolejne już nie, E. Turska-Woźniak, *Towarzystwo Kredytowe Miasta Łodzi (1872–1914)*, Łódź 2005, s. 35–36 (maszynopis pracy doktorskiej).

kredytowej z 1887 r., zgodnie z którym właśnie minister finansów miał zatwierdzać wzorujące się na sobie statuty towarzystw kredytowych miejskich – uzyskała ona swoją sankcję prawną²⁰.

Po powstaniu towarzystw kredytowych w Warszawie i Łodzi zatwierdzanie statutów kolejnych towarzystw miejskich odbywało się już automatycznie, chociaż poprzedzono je analizą rynku kredytowego w danym mieście i analizą zapotrzebowania na kredyt. Sama treść statutów i przyjęte w nich rozwiązania prawne nie były kwestionowane, musiały jednak opierać się na dotychczas wypracowanych wzorcach²¹. W ten sposób inicjatywa pozostawała w rękach mieszkańców miast, które niejako przyłączały się do zapoczątkowanego przez Warszawę i Łódź modelu kredytowania. Wydaje się zatem, iż w wypadku kolejno powstających towarzystw kredytowych miejskich decydujące znaczenie miało jedynie uzasadnienie ekonomiczne ich powstania w mieście, gdyż zawsze struktura organizacyjna i rozwiązania prawne pozostawały te same²².

Towarzystwa kredytowe miejskie nie były zatem instytucjami narzuconymi przez władze carskie, lecz stały się przykładem inicjatywy społecznej wpisującej się w nurt polskiego pozytywizmu, który upatrywał racje narodowe w pracy zmierzającej do zapewnienia jak najlepszych warunków materialnych zniewolonemu społeczeństwu.

²⁰ „Swod Zakonow Rossijskoj Impierii”, t. XI, cz. II, s. 164.

²¹ Świadczą o tym chociażby raporty lubelskiego magistratu z 30 listopada/12 grudnia 1883 r. oraz z 12/24 marca 1884 r. sporządzone dla lubelskiego rządu gubernialnego, które zawierały w swojej treści porównanie projektu statutu lubelskiego z warszawskim i łódzkim (w celu zapewne pokazania, że nie mamy do czynienia z żadnym prawnym *novum*) oraz dane dotyczące wartości nieruchomości miejskich, ich dochodowości i zadłużenia – Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Rząd Gubernialny Lubelski (dalej: RGL) A I 1883:208, k. 1–3v, 5–6. Raport magistratu był z kolei podstawą wystąpienia gubernatora lubelskiego do warszawskiego general-gubernatora w dniu 7/19 kwietnia 1884 r. z prośbą o wstawiennictwo u ministra finansów w sprawie zatwierdzenia statutu – *ibidem*, k. 9–10. Zresztą w związku ze staraniami podejmowanymi w innych miastach o zezwolenie na założenie towarzystw kredytowych, minister finansów poddawał analizie rezultaty działalności już funkcjonujących towarzystw jako wzorcowych dla nowo powstających – APL, Rząd Gubernialny Lubelski A I 1888:100, pismo warszawskiego general-gubernatora z 10/22 czerwca 1888 r. do gubernatora lubelskiego o przekazanie informacji dotyczących wyników działalności Lubelskiego Towarzystwa Kredytowego, na potrzeby rozpatrzenia przez ministra finansów wniosku o założenie Towarzystwa Kredytowego w Piotrkowie, k. 1–2; pismo lubelskiego rządu gubernialnego z 18/30 czerwca 1888 r. do magistratu miasta Lublina, k. 3–3v; raport magistratu miasta Lublina z 12/24 lipca 1888 r. o działalności Lubelskiego Towarzystwa Kredytowego, k. 4–5. Jak wynika z tej korespondencji, analogiczne raporty dotyczyły także działalności Towarzystw Kredytowych w Kaliszu i Płocku – *ibidem*, k. 1.

²² Łódź, a wcześniej zapewne i Warszawa, przetrzała szlaki także, jak przypuszczać można, sposobami, które miały niewiele wspólnego z merytoryczną dyskusją i analizą. Gdy zakładano np. Towarzystwo Kredytowe Miasta Łodzi nad jego powstaniem, jak wynika z ustaleń E. Turskiej-Woźniak, czuwał (oczywiście za duże pieniądze) w Petersburgu generał F. F. Trepow – były już wtedy szef policji Królestwa Polskiego, eadem, *op. cit.*, s. 27–34.

3

Powstałe towarzystwa, po formalnym zatwierdzeniu ich statutów, rozpoczynały byt prawny, w który władze carskie w zasadzie nie ingerowały. Ministrowi finansów przysługiwała wprawdzie kompetencja zatwierdzenia każdej nowej redakcji (zmiany) statutu albo odmowy takiego zatwierdzenia, jednak ograniczała się ona jedynie do akceptacji projektu zmian przygotowanego przez władze towarzystwa, tj. zarząd (dyrekcję) i komitet nadzorczy, który był następnie aprobowany przez ogólne zebranie członków Towarzystwa²³.

W wypadku Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina minister finansów zatwierdzał dwunastokrotnie zmiany statutu, które objęły dwadzieścia cztery paragrafy, przy czym trzy z nich nowelizowane były dwukrotnie. W ramach zmian dodane zostały także dwa nowe paragrafy²⁴. Treść zmian odpowiadała w pełni wnioskowi władz towarzystwa i żaden z nich nie został rozpatrzony negatywnie. Tylko jedna zmiana statutu odbyła się bez inicjatywy samego towarzystwa, a polegała ona na zobowiązaniu go do przechowywania w Banku Państwa papierów wartościowych, w których lokowany był kapitał zapasowy (zasobowy)²⁵. Nowelizację tę spowodowały nadużycia, które miały miejsce w niektórych towarzystwach w Rosji²⁶.

Zmiany statutu pozostawały zatem w gestii władz towarzystwa, a zatwierdzenie ministra finansów przybrało formalny charakter. Z drugiej strony zalecenia

²³ Zgodnie z § 75 pkt 4 statutu Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina *ostateczna decyzja w przedmiocie wyjednywanych u Rządu zmian w ustawie* podlegała wyłącznej kompetencji ogólnego zebrania – statut TKL, s. 269. Przebieg procedowania przy zmianach ustawy został odtworzony na podstawie protokołów zebrań ogólnych oraz sprawozdania dyrekcji towarzystwa – por. np.: *Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina za siódmy rok istnienia Towarzystwa ukończony z dniem 18/30 czerwca 1893 roku*, Lublin 1893, s. 11, 13, 15; *Sprawozdanie XI Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina za czas od 20 grudnia 1895 roku/1 stycznia 1896 roku do 19/31 grudnia 1896 roku*, Warszawa 1897, s. 9, 11; *Sprawozdanie XII Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina za czas od 20 grudnia 1896 roku/1 stycznia 1897 roku do 19/31 grudnia 1897 roku*, Warszawa 1898, s. 5; *Sprawozdanie XIII Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina za czas od 20 grudnia 1897 roku/1 stycznia 1898 roku do 19/31 grudnia 1898 roku*, Warszawa 1899, s. 3, 7; APL, Lubelskie Towarzystwo Kredytowe Miejskie (dalej: LTKM) 1, Księga Protokołów Ogólnych Zebrań Członków Towarzystwa Kredytowego M. Lublina 1885–1900, Ogólne Zebranie odbyte w dniu 16/28 listopada 1892 r. – protokół, k. 49–49v, 50v; Ogólne Zebranie odbyte 3/15 kwietnia 1896 r. – protokół, k. 75v–77v; Nadzwyczajne Ogólne Zebranie odbyte 25 listopada/7 grudnia 1897 r. – protokół, k. 86–90v.

²⁴ „SUiRP” z 1893 r., nr 60, cz. 1, s. 525; z 1896 r., nr 106, cz. 2, s. 1193; z 1896 r., nr 132, cz. 2, s. 1480; z 1898 r., nr 134, cz. 2, s. 1743; z 1900 r., nr 85, cz. 2, s. 1778; z 1902 r., nr 25, cz. 1, s. 552; z 1904 r., nr 52, cz. 2, s. 698; z 1906 r., nr 54, cz. 2, s. 490; z 1906 r., nr 86, cz. 2, s. 754; z 1907 r., nr 58, cz. 2, s. 529; z 1909 r., nr 69, cz. 2, s. 613; z 1911 r., nr 114, cz. 2, s. 720.

²⁵ „SUiRP” z 1902 r., nr 25, cz. 1, s. 552.

²⁶ A. Bardzki, *Towarzystwa ...*, cz. II, s. 219.

zmian skierowane do towarzystw przez ministra finansów mogły nie zostać wykonane, czego przykładem może być stanowisko dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina dotyczące cyrkularza Ministerstwa Finansów z 29 maja/10 czerwca 1895 r., w którym polecono instytucjom emitującym listy zastawne 5%, jako zbyt wysoko oprocentowane w realiach skonsolidowanego już obrotu pieniężnego, zaniechać ich emisji i rozpocząć wydawanie pożyczek w listach zastawnych 4,5%. Dyrekcja towarzystwa uznała jednak, iż na takie posunięcie w realiach lubelskich było za wcześnie, ponieważ trwało jeszcze wycofywanie z obiegu listów zastawnych 6%, a nowy kurs giełdowy nowych 5% listów nie był jeszcze ustalony²⁷. Argumenty te podzielił także minister finansów, który zezwolił na odroczenie emisji listów 4,5%, o czym dyrekcja została poinformowana pismem Kancelarii do spraw kredytowych przy Ministerstwie Finansów z dnia 7/19 października 1895 r.²⁸ Do emisji listów zastawnych 4,5% nigdy jednak w Lublinie nie doszło.

Istotnym uprawnieniem towarzystw, obok inicjowania zmian statutu, było także rozwijanie i uzupełnianie jego treści tzw. przepisami wewnętrznymi, pochodzącymi od organów towarzystwa²⁹. Zasadniczą rolę odgrywały tu instrukcje wydawane przez dyrekcję i komitet nadzorczy, które działały jako władze połączone. Dotyczyć one miały *sposobu prowadzenia spraw w zarządzie i administracji interesami Towarzystwa*³⁰, a zakres spraw przez nie regulowanych był szeroki: problematyka szacowania nieruchomości na potrzeby udzielanych pożyczek³¹, zasady określania wysokości pożyczek i ich wypłaty³², sposób losowania listów

²⁷ APL, LTKM 1, Księga Protokołów Ogólnych Zebrań Członków Towarzystwa Kredytowego M. Lublina 1885 – 1900, Nadzwyczajne Ogólne Zebranie odbyte w dniu 13/25 września 1895 r. – protokół, k. 71 – 72v; *Sprawozdanie X Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina za czas od 20 grudnia 1894 roku / 1 stycznia 1895 roku do 19/31 grudnia 1895 roku*, Warszawa 1896, s. 25, 27.

²⁸ *Ibidem*, s. 27.

²⁹ A. Bardzki, *Towarzystwa...*, cz. II, s. 253.

³⁰ § 60 statutu TKL, s. 259.

³¹ Instrukcja dla komisji sprawdzających (szacunkowych) wartość nieruchomości miejskich, zatwierdzona przez połączone władze towarzystwa 10/22 marca 1886 r. i następnie wielokrotnie przez nie zmieniana i uzupełniana: 1/13 kwietnia 1899 r., 16/29 grudnia 1905 r. i 17/30 października 1908 r.; natomiast 26 listopada/9 grudnia 1911 r. została zatwierdzona nowa instrukcja dla komisji sprawdzających stan i wartość nieruchomości, uzupełniona 3/16 grudnia 1911 r. – *Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina za czas od zawązania Towarzystwa do dnia 18/30 czerwca 1887 roku*, Lublin 1887, s. 7; *Sprawozdanie XX Dyrekcji Lubelskiego Towarzystwa Kredytowego Miejskiego za czas od 19 grudnia 1904 roku / 1 stycznia 1905 roku do 18/31 grudnia 1905 roku*, Warszawa 1906, s. 11; *Sprawozdanie XXVI Dyrekcji Lubelskiego Towarzystwa Kredytowego Miejskiego za czas od 19 grudnia 1910 roku / 1 stycznia 1911 roku do 18/31 grudnia 1911 roku*, Warszawa 1912, s. 5–6.

³² Instrukcja w przedmiocie zasad stosowanych przy określaniu wysokości pożyczek, przyjęta przez władze połączone 16/28 października 1886 r. oraz instrukcja w przedmiocie wypłaty pożyczek

zastawnych³³ i zasady niszczenia listów umorzonych³⁴, konwersja pożyczek³⁵, udzielanie pożyczek odnowionych i dodatkowych³⁶. Oprócz instrukcji do grupy przepisów wewnętrznych zaliczały się także: warunki licytacyjne rozwijające przepisy statutu; które regulowały postępowanie egzekucyjne prowadzone przez towarzystwo wobec nierzetelnych pożyczkobiorców³⁷; ustawa kasy przezorności i pomocy dla pracowników towarzystwa rekompensująca brak odpowiednich urzędzeń emerytalnych³⁸; umowy z prywatnymi towarzystwami ubezpieczeń, w których pożyczkobiorcy ubezpieczali swoje nieruchomości³⁹; tabele amortyzacyjne jako plany spłaty pożyczek⁴⁰.

W ten sposób udział samych Towarzystw w kształtowaniu podstaw prawnych ich działalności był decydujący, a wpływ władz centralnych na tę sferę aktywności Towarzystw miał wymiar jedynie formalny.

z 29 stycznia/10 lutego 1886 r. – *Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina za czas od zawiązania Towarzystwa do dnia 18/30 czerwca 1887 roku*, Lublin 1887, s. 9–11.

³³ Instrukcja regulująca sposób losowania listów zastawnych z dnia 14/26 czerwca 1888 r. – *Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina za drugi rok istnienia Towarzystwa ukończony z dniem 18/30 czerwca 1888 roku*, Lublin 1888, s. 6.

³⁴ Instrukcja o niszczeniu umorzonych listów zastawnych i spleconych kuponów z dnia 29 września/11 października 1889 r. – *Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina za czwarty rok istnienia Towarzystwa ukończony z dniem 18/30 czerwca 1890 roku*, Lublin 1890, s. 2.

³⁵ Dwie instrukcje z tej samej daty, tj. z 16/28 czerwca 1893 r., jedna, regulująca konwersję pożyczek, a druga, dotycząca przyznawania, jednocześnie z konwersją, pożyczek odnowionych do wysokości umorzenia długu – *Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina za siódmy rok istnienia Towarzystwa ukończony z dniem 18/30 czerwca 1893 roku*, Lublin 1893, s. 19.

³⁶ Instrukcja w przedmiocie wydawania pożyczek odnowionych i dodatkowych, przyjęta przez władze połączone na posiedzeniu w dniu 16/28 czerwca 1895 r., uzupełniona na posiedzeniu w dniu 19/31 marca 1896 r. – *Sprawozdanie X Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina za czas od 20 grudnia 1894 roku/1 stycznia 1895 roku do 1/31 grudnia 1895 roku*, Warszawa 1896, s. 23; APL, LTKM 1, Księga Protokołów Ogólnych Zebrań Członków Towarzystwa Kredytowego M. Lublina 1885–1900; Ogólne Zebranie odbyte w dniu 3/15 kwietnia 1896 r. – protokół, k. 77v.

³⁷ § 79 statutu TKL, s. 271.

³⁸ *Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina za szósty rok istnienia Towarzystwa ukończony z dniem 18/30 czerwca 1892 roku*, Lublin 1892, s. 7; A. Bardzki, *Towarzystwa...*, cz. I, s. 440.

³⁹ § 111 i § 115 statutu TKL, s. 299, 301.

⁴⁰ *Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina za czas od zawiązania do 18/30 czerwca 1887 roku*, Lublin 1887, s.14; *Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina za siódmy rok istnienia Towarzystwa ukończony z dniem 18/30 czerwca 1893 roku*, Lublin 1893, s. 19 – 21.

4

Towarzystwa Kredytowe Miejskie rządziły się same – same decydowały o wszystkich sprawach mieszczących się w zakresie ich działalności.

Organami Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina powołanymi do *zawiadywania jego interesami* były: zarząd (dyrekcja), komitet nadzorczy i ogólne zebranie członków⁴¹. Kolejność ich wymienienia w statucie nie była przypadkowa, gdyż z punktu widzenia celu, dla którego towarzystwo zostało utworzone, tj. udzielania pożyczek pod zabezpieczenie na nieruchomościach, dyrekcja pełniła rolę zasadniczą, decydując o udzieleniu bądź odmowie pożyczki⁴². Komitet nadzorczy sprawował ogólny nadzór nad czynnościami dyrekcji⁴³, zaś ogólne zebranie członków, określane w statucie władzą najwyższą towarzystwa⁴⁴, nie miało kompetencji władczych w zakresie prowadzonej działalności pożyczkowej, a jego „wyższość” nad pozostałymi organami ograniczała się w istocie do uprawnień elekcyjnych, tj. wyboru i odwołania członków dyrekcji i komitetu nadzorczego⁴⁵.

Udział w ogólnych zebraniach z prawem głosu przysługiwał wyłącznie członkom towarzystwa⁴⁶. Byli nimi pożyczkobiorcy, którzy otrzymali od towarzystwa pożyczkę pod zabezpieczenie hipoteczne na nieruchomości⁴⁷. W ten sposób sami dłużnicy towarzystwa tworzyli organ towarzystwa – ogólne zebranie⁴⁸, a realizując

⁴¹ § 53 statutu TKL, s. 255. Na temat pojęć zarząd i dyrekcja por. przypisy nr 154.

⁴² A. Bardzki, *Towarzystwa...*, cz. II, s. 280.

⁴³ § 69 statutu TKL, s. 265, 267.

⁴⁴ § 71 statutu TKL, s. 267.

⁴⁵ § 75 statutu TKL, s. 269.

⁴⁶ § 72 statutu TKL, s. 267.

⁴⁷ *Ten, kto otrzymał pożyczkę od towarzystwa, staje się jego członkiem* – § 2 ustawy TKL, s. 229. Status członka można było jednak uzyskać także w sposób wtórny przez następstwo prawne. Zgodnie bowiem z § 30 statutu przeniesienie własności nieruchomości obciążonej pożyczką Towarzystwa zarówno w drodze czynności *inter vivos*, jak i *mortis causa* powodowało równoczesne przeniesienie wierzytelności towarzystwa z tytułu udzielonej pożyczki na nowego właściciela (spadkobiercę), który stawał się jego członkiem – statut TKL, s. 245. Było to konsekwencją hipotecznego zabezpieczenia pożyczki udzielonej przez towarzystwo i odpowiedzialności pożyczkobiorcy za dług tylko z obciążonej pożyczką nieruchomości – § 9 w zw. z § 2 statutu TKL, s. 229, 233, 235.

⁴⁸ Do końca działalności w Królestwie Polskim TKL ogólne zebrania odbywały się na zasadzie bezpośredniego udziału w nich członków towarzystwa. W 1901 r. od zasady tej jako pierwsze odeszło Towarzystwo Kredytowe Miasta Warszawy, a następnie w 1905 r. towarzystwa takich miast, jak Płock, Piotrków, Radom, Siedlce, Łomża i Kalisz. Stosowne zmiany w statutach tych towarzystw wprowadziły zasadę pośredniości – ogół członków mógł uczestniczyć w zebraniach wyborczych,

przyznane w nim prawo głosu, zdecydowali o:

- 1) wyborze i odwołaniu dyrektorów oraz członków komitetu nadzorczego;
- 2) zatwierdzeniu rocznych sprawozdań dyirekcji ze wszystkich jej czynności i obrotów towarzystwa;
- 3) podwyższeniu lub obniżeniu wysokości procentów od listów zastawnych;
- 4) wystąpieniu do ministra finansów o zmiany w statucie;
- 5) zajęciu stanowiska we wszystkich nadzwyczajnych zapytaniach i wnioskach rządu;
- 6) rozwiązaniu towarzystwa⁴⁹.

Statut gwarantował także członkom towarzystwa udział zarówno w organie zarządzającym – dyirekcji, jak i w organie nadzorującym jej czynności – komitecie nadzorczym. Przysługiwało im mianowicie bierne prawo wyborcze do dyirekcji, które jednak w odniesieniu do dwóch stanowisk dyirektorskich nie miało charakteru wyłącznego, ponieważ dwaj z trzech dyirektorów mogli być wybrani spośród osób niebędących członkami towarzystwa⁵⁰. W wypadku natomiast komitetu nadzorczego statut ograniczał uczestnictwo w tym organie tylko do członków towarzystwa⁵¹.

Zgodnie z ogólną normą kompetencyjną zawartą w § 55 statutu w dyirekcji jednoczyła się cała władza wykonawcza i zarządzająca⁵². Statut nie zawierał przy tym szczegółowego wyliczenia uprawnień dyirekcji, co oznaczało, że podlegają jej wszystkie sprawy, które nie zostały zastrzeżone dla komitetu nadzorczego i ogólnego zebrania⁵³.

Najistotniejszym, a zarazem priorytetowym uprawnieniem dyirekcji z punktu widzenia celu istnienia towarzystwa, było udzielanie pożyczek. Statut przyznawał dyirekcji kompetencję wyłączną w tym zakresie, stanowiąc, iż na podstawie wszyst-

mających na celu wybór przedstawicieli na zebranie już nie członków, lecz pełnomocników – A. Bardzki, *Towarzystwa...*, cz. II, s. 281. Próby wprowadzenia analogicznych rozwiązań zostały też podjęte, bez powodzenia, w TKL. Na zebraniu ogólnym odbytym 14/27 kwietnia 1910 r. w porządku obrad znalazł się wniosek grupy stowarzyszonych w przedmiocie zamiany ogólnego zebrania członków towarzystwa na zebranie pełnomocników i wprowadzenia w tym zakresie odpowiednich uzupełnień w przepisach statutu. Wniosek ten jednak nie został przyjęty – *Sprawozdanie XXV Dyirekcji Lubelskiego Towarzystwa Kredytowego Miejskiego za czas od 19 grudnia 1909 roku/1 stycznia 1910 roku do 18/31 grudnia 1910 roku*, Warszawa 1911, s. 4.

⁴⁹ § 75 statutu TKL, s. 269.

⁵⁰ § 56 statutu TKL, s. 257.

⁵¹ § 67 statutu TKL, s. 265.

⁵² Statut TKL, s. 257.

⁵³ A. Bardzki, *Towarzystwa...*, cz. II, s. 249. Interpretacja ta jest konsekwencją wyliczenia w statucie kompetencji komitetu nadzorczego (§ 69) i ogólnego zebrania (§ 75), a zastosowania, w wypadku dyirekcji, klauzuli otwartej (§ 55) – statut TKL, s. 265, 267, 269, 257.

kich zebranych danych dotyczących, najogólniej ujmując, stanu nieruchomości, określała ona, w jakiej wysokości pożyczka mogła zostać udzielona, albo odmawiała jej udzielenia w ogóle⁵⁴.

Komitet nadzorczy natomiast, sprawując stały nadzór nad czynnościami dyrekcji, w granicach swojej władzy miał rozstrzygać *napotykanę przez tenże zarząd trudności*⁵⁵. Do jego szczegółowych kompetencji należało natomiast:

- 1) zatwierdzanie i zmiana instrukcji dla dyrektorów i osób służących w zarządzie;
- 2) uprzednie rozpoznanie wszystkich spraw, podlegających zatwierdzeniu ogólnego zebrania;
- 3) coroczne i „niespodziewane”, w czasie oznaczonym według uznania komitetu, rewizje akt i kasy towarzystwa;
- 4) rozpoznawanie i rozstrzyganie skarg na dyrekcję i dyrektorów⁵⁶.

W praktyce, najdalej idącym uprawnieniem komitetu nadzorczego i najistotniejszym z punktu widzenia działalności towarzystwa było rozpoznawanie skarg na dyrekcję, które dotyczyły decyzji w zakresie wysokości przyznanej pożyczki lub odmowy jej udzielenia⁵⁷.

Konkludując, działalność statutową towarzystwa kredytowe miejskie realizowały za pośrednictwem swoich organów – w których udział samych zainteresowanych, tj. pożyczkobiorców jako dłużników towarzystwa, był zasadniczy – posiadających kompetencje określone w statucie. Ponadto, to oni sami decydowali w sposób demokratyczny o składach organów zawiadujących sprawami towarzystwa, wybierając, w ramach swojego uczestnictwa w ogólnym zebraniu, członków dyrekcji i komitetu nadzorczego.

5

Towarzystwa kredytowe miejskie prowadziły działalność kredytową przy wykorzystaniu mechanizmu prawnego, który powodował, że to w zasadzie sami pożyczkobiorcy, będący zarazem substratem towarzystwa jako jego członkowie, „finansowali sobie” kredyt dzięki mechanizmowi prawnemu, który wykorzystywał zabezpieczenie hipoteczne na nieruchomościach jako podstawę emisyjną papierów wartościowych – listów zastawnych wypuszczanych przez towarzystwo.

⁵⁴ § 24 statutu TKL, s. 241.

⁵⁵ § 69 statutu TKL, s. 265.

⁵⁶ § 69 statutu TKL, s. 265, 267.

57 A. Bardzki, *Towarzystwa...*, cz. II, s. 117, 271–274.

Sama emisja listów zastawnych przez towarzystwa kredytowe miejskie była ściśle powiązana z ich działalnością pożyczkową ze względu na obowiązującą bezwzględnie zasadę udzielania pożyczek tylko w listach zastawnych⁵⁸.

Statut Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina w § 32 definiował listy zastawne jako dowody długu towarzystwa, na podstawie których było ono zobowiązane wypłacać właścicielom listów określone w nich procenty i wykupywać je w oznaczonych terminach po cenie nominalnej⁵⁹. Zgodnie natomiast z § 35 statutu podstawę emisyjną listów zastawnych stanowiły wierzytelności towarzystwa z tytułu udzielonych pożyczek, które były zabezpieczone hipotekami na nieruchomościach⁶⁰. Z kolei hipoteki te zabezpieczały regularną wypłatę przez towarzystwo procentów od listów i ich wykup według wartości nominalnej⁶¹.

W stosunku do towarzystwa uprawnionym właścicielem listu mógł być zarówno sam pożyczkobiorca, któremu towarzystwo udzieliło pożyczki w listach zastawnych⁶², wierzyciel spłacony udzieloną w listach zastawnych pożyczką towarzystwa w celu ustąpienia tej pożyczce pierwszeństwa hipotecznego⁶³, zgodnie z wymogami statutu⁶⁴, jak i każda osoba trzecia, która nabyła list zastawny od jego dotychczasowego właściciela⁶⁵.

W ten sposób towarzystwo kredytowe miejskie zajmowało z jednej strony, jako pożyczkodawca, pozycję wierzyciela, którego wierzytelność była zabezpieczona hipotecznie, a z drugiej strony pozycję dłużnika w stosunku do właścicieli listów zastawnych z tytułu ucieleśnionego w nich zobowiązania wykupienia listów we-

⁵⁸ § 1, § 10, § 35 statutu TKL, s. 229, 235, 247; A. Fermus, *Podstawy prawne i zasady funkcjonowania Towarzystw Kredytowych Miejskich w Królestwie Polskim na przykładzie Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina* [w:] *Podstawy Materialne Państwa, Zagadnienia Prawno-Historyczne*, red. D. Bogacz i M. Tkaczuk, Szczecin 2006, s. 473.

⁵⁹ Statut TKL, s. 245.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 247.

⁶¹ § 33 statutu TKL, s. 245.

⁶² § 10 statutu TKL, s. 235.

⁶³ § 28 statutu TKL, s. 243.

⁶⁴ § 9 statutu TKL, s. 233, 235.

⁶⁵ Statut TKL dopuszczał tylko jeden rodzaj listów zastawnych – listy zastawne będące papierami wartościowymi na okaziciela, których obrót następował za pomocą prostego wydania z rąk do rąk – § 38 i § 39 statutu TKL, s. 247, 249. Oznaczało to, iż w stosunku do towarzystwa uprawnionym właścicielem listu był każdorazowy jego posiadacz (okaziciel) – § 42 statutu TKL, s. 249. Podobnie inne towarzystwa kredytowe miejskie emitowały wyłącznie listy zastawne na okaziciela. Jedynie w Towarzystwie Kredytowym Miasta Warszawy po zmianie statutu w 1908 r. dopuszczalna była zamiana listów zastawnych na okaziciela na listy imienne, których zbycie mogło nastąpić w drodze przelewu potwierdzonego własnoręcznym podpisem dotychczasowego właściciela. Podpis miał być złożony na samym dokumencie ze wskazaniem nowego posiadacza – A. Bardzki, *Towarzystwa...*, cz. II, s. 179, 190–191.

dług wartości nominalnej i wypłaty oprocentowania. Emisja zaś listów zastawnych i spełnianie przez towarzystwo świadczeń z nich wynikających pozostawały w sprzężeniu z udzielaniem i spłatą pożyczek. Niemożliwe byłoby zatem rozdzielanie obu tych sfer działalności. Towarzystwo pełniło rolę swego rodzaju zwornika, który przyjmował spłatę długu od swojego dłużnika – pożyczkobiorcy, skąd czerpał z kolei środki przeznaczone dla swojego wierzyciela – właściciela listu⁶⁶.

Przy takim modelu kredytowania emisja listów zastawnych służyła wprost udzielaniu pożyczek, a obrót tymi listami (ich zbywanie jako papierów wartościowych) – finansowaniu tych pożyczek, przy czym ich rzeczywistą wysokość wyznaczał kurs giełdowy listów zastawnych. Kurs ten na poziomie poniżej wartości nominalnej listów zmniejszał więc atrakcyjność pożyczek towarzystwa. Pożyczkobiorca otrzymywał bowiem pożyczkę realnie niższą od jej nominalnej wartości ucieleśnionej w listach, a spłacał ją wraz z oprocentowaniem zawsze według jej wartości nominalnej, tj. sumy, w jakiej została mu udzielona i na którą zarazem opiewały listy zastawne⁶⁷.

Druga sfera działalności towarzystwa – funkcja drugorzędna, a mianowicie administracja jego działalnością statutową (udzielaniem pożyczek i emisją listów zastawnych), – finansowana była także w całości przez towarzystwo, tj. przez samych pożyczkobiorców zobowiązanych uiszczać zgodnie z postanowieniami statutu coroczną opłatę na pokrycie kosztów administracji⁶⁸, do których zaliczyć należy w szczególności: wynagrodzenia członków władz towarzystwa, jego urzędników, koszty materiałów biurowych, najmu lokalu, itp.⁶⁹

Ekonomiczne zabezpieczenie towarzystwa, które było dla jego wierzycieli-właścicieli listów zastawnych gwarancją wypłacalności, stanowił natomiast kapitał zasobowy, uznawany za ogólną własność wszystkich członków towarzystwa⁷⁰ i przez nich w dużej mierze zasilany. Źródła powstania kapitału zasobowego Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina, zgodnie z § 49 statutu, były następujące:

- 1) równowartość 1% rocznie, a od 1893 r. – 1,22 % rocznie od pożyczonej sumy, wnoszona przez pożyczkobiorców i przeznaczana na ten cel przez pierwsze dwa lata od wypłaty pożyczki⁷¹;

⁶⁶ A. Pietrasik, R. Rykowski, *Hipoteczny list zastawny*, Kraków 2000, s. 23.

⁶⁷ § 14 i § 16 statutu TKL, s. 237; § 14 statutu TKL po zmianie – „SUiRP” z 1893 r., nr 60, cz. I, s. 525.

⁶⁸ W Lubelskim Towarzystwie Kredytowym Miejskim roczna wysokość tej opłaty wynosiła ½% otrzymanej pożyczki, a, począwszy od 19 grudnia 1900 r./1 stycznia 1901 r., została zmniejszona do ¼% w odniesieniu do pożyczek udzielonych przy zawiązaniu towarzystwa, obejmując w kolejnych latach także pożyczki przyznane później w ten sposób, by każdy członek, zanim zostanie objęty zniżką, przez tę samą liczbę lat uiszczał ½% – § 15 ustawy TKL, s. 237; *SUiRP* z 1900 r., Nr 85, cz. 2, s. 1778.

⁶⁹ A. Bardzki, *Towarzystwa...*, cz. II, s. 73.

⁷⁰ § 33 i § 50 statutu TKL, s. 245, 253.

⁷¹ § 49 w zw. z § 14 ustawy TKL, s. 251, 253, 237; „SUiRP” z 1893 r., nr 60, cz. 1, s. 525. W 1893 r. zmia-

- 2) powstała nadwyżka w dochodach z tytułu opłat na administrację nad poniesionymi na ten cel wydatkami;
- 3) kary pieniężne za nieterminowe uiszczanie rat spłaty pożyczki;
- 4) sumy przechodzące na korzyść towarzystwa z tytułu przedawnionych kuponów i listów zastawnych;
- 5) oprocentowanie kapitału zasobowego;
- 6) wszelkie inne dochody przypadkowe⁷².

W ogólnej sumie kapitału zasobowego towarzystw miejskich mieściły się, oprócz środków finansowych lokowanych w papierach wartościowych, także wartości nieruchomości stanowiących siedziby towarzystw i inne nabyte przez towarzystwa trwałe składniki majątkowe (wyposażenie siedziby – meble, sprzęt)⁷³. W Lublinie był to ukończony w lipcu 1903 r. budynek położony na rogu ulic Powiatowej (obecnie I Armii Wojska Polskiego) i Ogrodowej, którego ogólny koszt budowy osiągnął sumę 56 669 rubli 92 kopiejek⁷⁴.

Podsumowując zatem:

- 1) hipoteki na nieruchomościach członków towarzystwa, zabezpieczające udzielone im pożyczki, stanowiły podstawę emisyjną listów zastawnych, które były formą „finansowania” tych pożyczek;
- 2) administrację towarzystwa utrzymywali sami jego członkowie;
- 3) podstawową gwarancją wypłacalności towarzystwa był kapitał zasobowy, którego główne źródło zasilania pochodziło od członków towarzystwa i który w konsekwencji stanowił ich własność.

W ten sposób stosunek członkostwa nabiera znaczenia pierwszorzędowego z punktu widzenia już nie tylko struktury organizacyjnej (administracji), ale także, biorąc pod uwagę kwestie finansowania samych pożyczek, pokrywania kosztów zarządu towarzystwem i tworzenia jego finansowych zabezpieczeń.

na ta została uwzględniona jedynie w § 14 statutu, natomiast nie objęła przez przeoczenie § 49 statutu, a stosowne sprostowanie jego treści nastąpiło w 1907 r. – „SUiRP” z 1907 r., nr 58, cz. 2, s. 529.

⁷² § 49 ustawy TKL, s. 251, 253.

⁷³ Por. A. Bardzki, *Towarzystwa...*, cz. I, s. 452 – 453.

⁷⁴ *Sprawozdanie XVI Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina za czas od 19 grudnia 1900 roku / 1 stycznia 1901 roku do 18/31 grudnia 1901 roku*, Warszawa 1902, s. 7; *Sprawozdanie XVIII Dyrekcji Lubelskiego Towarzystwa Kredytowego Miejskiego za czas od 19 grudnia 1902 roku / 1 stycznia 1903 roku do 18/31 grudnia 1903 roku*, Warszawa 1904, s. 5.

6

Od momentu założenia Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina do 1/14 lipca 1900 r. językiem czynności towarzystwa był język polski⁷⁵, choć roczne sprawozdania dyrekcji, poczynawszy od piątego roku finansowego, za okres od 19 czerwca/1 lipca 1890 r. do 18/30 czerwca 1891 r., miały charakter dwujęzyczny⁷⁶.

Odezwą z dnia 19/31 lipca 1897 r. Kancelaria do spraw kredytowych przy Ministerstwie Finansów poinformowała dyrekcję o najwyżej zatwierdzonej 27 czerwca/9 lipca 1897 r. uchwale Komitetu Ministrów, która ustanawiała język rosyjski językiem obowiązkowym w czynnościach towarzystwa.

Zgodnie z tą uchwałą, poczynawszy od 1/14 lipca 1900 r., korespondencja biurowa, rachunkowość, sprawozdania, bilanse, protokoły towarzystw kredytowych miejskich w guberniach Królestwa Polskiego miały być sporządzane wyłącznie w języku rosyjskim. Wyjątkowo do dnia 1/14 lipca 1903 r. dopuszczalne było prowadzenie w języku polskim korespondencji z dłużnikami i komisjami szacunkowymi.

Ponadto, od chwili ogłoszenia powołanej uchwały tylko osoby władające biegle językiem rosyjskim mogły być wybierane do organów towarzystw i nominowane na istniejące w nich urzędy⁷⁷.

Zapewne ze względu na to, że wyłączne stosowanie języka rosyjskiego nie przyjęło się w praktyce i prowadzono często dokumentację dwujęzyczną (np. sprawozdania dyrekcji TKL za lata 1901–1905 sporządzane były w języku rosyjskim i polskim)⁷⁸, zgodnie z najwyżej zatwierdzonym w dniu 6/18 czerwca 1905 r. postanowieniem Komitetu Ministrów dopuszczone zostało używanie języka polskiego w czynnościach wewnętrznych instytucji prywatnych, w tym towarzystw kredytowych miejskich, z zastrzeżeniem jednak sporządzania w dwóch językach protokołów posiedzeń organów towarzystw i innych dokumentów, które były konieczne do przeprowadzenia kontroli rządowej, np. dziennik czynności⁷⁹. Poczynawszy od 1906 r., roczne sprawozdania dyrekcji były drukowane w języku polskim⁸⁰.

⁷⁵ *Sprawozdanie XII Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina za czas od 20 grudnia 1896 roku / 1 stycznia 1897 roku do 19/31 grudnia 1897 roku*, Warszawa 1898, s. 9.

⁷⁶ *Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina za piąty rok istnienia Towarzystwa ukończony z dniem 18/30 czerwca 1891 roku*, Lublin 1891.

⁷⁷ *Sprawozdanie XII Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina za czas od 20 grudnia 1896 roku / stycznia 1897 roku do 19/31 grudnia 1897 roku*, Warszawa 1898, s. 9.

⁷⁸ *Sprawozdania Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina za lata 1901–1905*.

⁷⁹ *Sprawozdanie XX Dyrekcji Lubelskiego Towarzystwa Kredytowego Miejskiego za czas od 19 grudnia 1904 roku / 1 stycznia 1905 roku do 18/31 grudnia 1905 roku*, Warszawa 1906, s. 9; A. Bardzki, *Towarzystwa...*, cz. I, s. 457.

⁸⁰ *Sprawozdania Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina za lata 1906–1915*.

Zakres rzeczywisły stosowania języka rosyjskiego był w działalności towarzystw kredytowych miejskich ograniczony, co zasługuje na podkreślenie tym bardziej, że towarzystwa te jako polskie inicjatywy działały w warunkach prowadzonej przez Cesarstwo polityki unifikacji Królestwa z Cesarstwem, co było połączone z akcją rusyfikacyjną.

7

Istotnym udogodnieniem, z którego korzystało Towarzystwo Kredytowe Miasta Lublina, był przywilej własnej egzekucji prowadzonej na podstawie przepisów samego statutu⁸¹. Stanowiły *lex specialis* w stosunku do obowiązującej w Królestwie Polskim rosyjskiej procedury cywilnej. Egzekwowanie zaległych należności od członków towarzystwa – pożyczkobiorców – oparte zostało na zasadzie samoistności i odrębności, co oznaczało, że egzekucja prowadzona była przez samo towarzystwo bez udziału władz sądowych i bez obowiązku stosowania ogólnych procedur w tym zakresie. Nadawało to egzekucji towarzystwa cechy istotnego uproszczenia, szybkości, taniości i skuteczności⁸².

Na niezależność egzekucji towarzystw kredytowych od egzekucji sądowej wskazywał przepis dodatkowy do art. 1137 rosyjskiej ustawy postępowania sądowego cywilnego z 1864 r., która obowiązywała w Królestwie Polskim od 1876 r. Zgodnie z nim *sprzedaż majątków za dług towarzystwom kredytowym: ziemskiemu i Warszawskiemu odbywa się z zachowaniem oddzielnych przepisów, zamieszczonych w ustawach tych towarzystw, z zastosowaniem takowych do ogólnego porządku postępowania sądowego, ustanowionego przez ustawę niniejszą*⁸³.

W konsekwencji uznania statutu Towarzystwa Kredytowego Miasta Warszawy za wzorcowy przy przygotowywaniu statutów innych towarzystw kredytowych miejskich, także w statucie lubelskim i statutach pozostałych towarzystw, znalazło się odrębne uregulowanie środków egzekucyjnych w ramach uprawnienia towa-

⁸¹ § 77 – § 103 statutu TKL (rozdział szósty pt. *Środki, mające na celu akurata egzekucję długów z majątków, obciążonych pożyczką towarzystwa*), s. 271–295.

⁸² A. Bardzki, *Towarzystwa...*, cz. II, s. 311–312, 333–334. Ze względu na jakość przepisów egzekucyjnych towarzystw część przymusowych sprzedaży nieruchomości wywołana była umyślnie dla ułatwienia i przyspieszenia postępowań działowych przez uniknięcie egzekucji sądowej – *ibidem*, cz. I, s. 456.

⁸³ *Ustawy Sądowe obowiązujące w guberniach Królestwa Polskiego na mocy Najwyższej zatwierdzonego 19 lutego 1875 roku postanowienia o zastosowaniu ustaw sądowych z dnia 20 listopada 1864 roku do warszawskiego okręgu sądowego, t. III, Ustawa postępowania sądowego cywilnego i ustawa postępowań rozmaitych, S. – Petersburg 1875, s. 447; A. Bardzki, *Towarzystwa...*, cz. II, s. 320; A. Korobowicz, W. Witkowski, *op. cit.*, s. 168.*

rystwa do samodzielnej egzekucji i zgodnie z warszawskimi rozwiązaniami modelowymi⁸⁴

8

Przedstawione powyżej aspekty funkcjonowania towarzystw kredytowych miejskich na przykładzie Towarzystwa Kredytowego Miasta Lublina dowodzą, iż towarzystwa cechowała daleko posunięta samodzielność i samorządność, łączona nawet z uprzywilejowaniem (język polski w czynnościach organów towarzystw, własne przepisy egzekucyjne), obecna w czasach, kiedy Królestwo Polskie nie tylko przestało być państwem, ale także prowincją Cesarstwa o jakichkolwiek ustrojowych odrębnościach. Towarzystwa kredytowe miejskie wpisują się zatem doskonale w polski pozytywizm, będąc *zwycięskim spisem bankrutów*⁸⁵, swoistym cudem finansowym, stworzonym przez zadłużonych kamieniczników dla nich samych, dającym im w warunkach lichwiarskich kredytów ekonomiczne ocalenie i ratującym z upadku polskie miasta. Prawny mechanizm działania towarzystw i ich struktura organizacyjna pozwala uznać je w istocie za związki dłużników – członków, którzy tworzą towarzystwo jako instytucję prywatną, bez gwarancji rządowych, powołaną w celu pośredniczenia pomiędzy nimi a wierzycielami (właścicielami listów zastawnych). Instytucja ta nie dążyła do zysku, lecz obsługiwała w istocie udzielanie pożyczek i rozliczała ich spłatę, która przeznaczana była z kolei na wykup listów zastawnych i wypłatę ich oprocentowania.

⁸⁴ Warto podkreślić, iż za wzór posłużyły przepisy egzekucyjne Warszawskiego Towarzystwa Kredytowego w wersji obowiązującej od 1878 r., tj. po ich zmianach w związku z wprowadzeniem w Królestwie Polskim w 1876 r. rosyjskiej ustawy postępowania sądowego cywilnego z 1864 r., A. Bardzki, *Środki dochodzenia...*, s. 8–10; A. Korobowicz, W. Witkowski, *op. cit.*, s. 168.

⁸⁵ Por. S. Bratkowski, *Zwycięski spis bankrutów*, „Wiedza i Życie”, nr 9, 1996, s. 53–55.